

תגובה

אני מודה לחבריי אורנה ששון-לוי, עדנה לומסקי-פדר ואייל בן-ארי על ההצגה הבהירה של טיעוני בספר מצבא העם לצבא הפריפריות ועל הערותיהם הביקורתיות.

מצבא העם לצבא הפריפריות מבקש להבין כיצד תהליכים שמתרחשים בתוך הצבא משפיעים על דפוסי תפקודו כמכשיר למימוש מדיניות פוליטית. העוגן המרכזי בספר זה הוא המשוואה הרפובליקנית, כלומר ניתוח הזיקות שבין ההקרבה הצבאית של הקבוצות המשרתות בצבא ובין התועלת שהן מפיקות מההקרבה הזאת במונחים של תגמולים סמליים וחומריים, ובמרכזם זכויות ומעמד חברתי. רמת האיזון בין הקרבה לתועלת קובעת את עוצמת האנרגיה המזינה את המיליטריזם. הממד הדינמי של המשוואה מוקנה לה דרך ההתבוננות בהמירות, כלומר יכולתה של קבוצה חברתית להמיר משאבים שהיא צוברת בצבא במשאבים בעלי ערך בזירה החברתית, בראש ובראשונה זכויות שמעצבות את מעמדה החברתי. הספר עומד על תהליך של "המירות פוחתת" בשנות השמונים והתשעים, שמקורו בהתפתחויות חברתיות (כמו גלובליזציה). במסגרת תהליך זה, קבוצות חברתיות עתירות-הקרבה בעבר – בעיקר המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני – חשות שהתועלת הסמלית של השירות הצבאי פחתה עבורן או שעלו תועלות ממקורות אחרים, ועל כן חלה ירידה בנכונות שלהן להקרבה (פחת מוטיבציוני). לחלופין תובעות קבוצות אלה לפצות על ירידת התועלת באמצעות העלאת התגמולים החומריים עבור ההקרבה (למשל תגמולי המילואים והתביעה לתשלום שכר הוגן לחיילי חובה). במילים אחרות, המשוואה הרפובליקנית הופרה. התוצאה של תהליך זה היא החלשת יכולת הגיוס של קבוצות אלה למאמץ המלחמתי.

כדי לאזן את המשוואה מחדש, ובהיעדר יכולת להגדיל במידה ניכרת את התגמולים לקבוצות העבר, השתיתה המדינה את הדרג הלוחם, בעיקר מאמצע שנות התשעים, על שיעורים גבוהים יותר של קבוצות דתיות ופריפריאליות, שלהן התגמולים על ההקרבה עדיין נראים מספקים. נוסף על כך, המדינה מימשה מנגנוני איזון נוספים של המשוואה הרפובליקנית, כדוגמת מיתון מדיניותה הלוחמנית בשנים 1985-2000, שמשמעותו הקטנת הדרשה להקרבה, במשולב עם המרה של כוח אדם בטכנולוגיה והגדלה מתונה של התגמול החומרי. איזונה מחדש של המשוואה באמצעות שינוי ההרכב החברתי של הצבא אכן הגביר את חופש הפעולה של הצבא, ושינוי זה ניכר היטב עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה.

ההערות הביקורתיות של חבריי מתייחסות להיבטים נורמטיביים, אמפיריים ותיאורטיים-מתודולוגיים של הספר. לעומת המושג "צבא הפריפריות" שהספר מציע, חבריי שואלים שמה "דווקא הצבא של ימינו הוא צבא העם, שכן יש בו ייצוג לקבוצות חברתיות מגוונות יותר, כולל קבוצות שבעבר הודרו ממנו או מהליבה שלו". ובכן "צבא העם" הוא תבנית אידיאולוגית ורטוריקה מגייסת. מה שאני מתאר הוא תנועה של קבוצות מתוך ה"עם" כלפי הצבא וממנו הלאה: חלק אחד מן "העם" – הקבוצות הוותיקות המבוססות – מתרחק מהצבא, ואילו חלק אחר – הקבוצות הפריפריאליות והדתיות – מתקרב אליו. השאלה המרכזית היא מהן ההשלכות של שינוי חברתי זה. אני סבור שהתהליך מוביל לייצוג יתר לקבוצות הדתיות והפריפריאליות ולכינון של צבא מקצועי. שתי תוצאות אלה עלולות להעצים את הפרופיל הלוחמני של הצבא, להקשות את הבקרה הפוליטית עליו ולהקל על הפעלתו במשימות

שבעבר היו שנויות במחלוקת. אלה מסקנות ניתוחיות שבוודאי ניתנות גם לפרשנות נורמטיבית, אך נכון יהיה שלא לבלבל בין הממדים.

במישור האמפירי חבריי מעלים את השאלה עד כמה הצבא אכן עובר את תהליכי הפריפריאליזציה שאני מתאר. ובכן, את טענתי על השינוי החברתי של הצבא יש לקרוא במונחים של תהליך ולא של מצב נתון. המגמה ברורה לכול: ההרכב החברתי של הצבא משנה את פניו. אין פירושו של דבר שהשכבות המבוססות נעלמות ממנו כליל, אלא שנוכחותן ותמיכתן בו נחלשות. הצבעה על מגמה ברורה וחד כיוונית אינה בגדר הכללה בעייתית כל עוד הגוונים אינם משנים את הצבע.

ומכאן למחלוקת התיאורטיות והמתודולוגיות. חבריי מציגים את החולשה הגלומה בניתוח מבני בהשוואה לניתוח פנומנולוגי. לדבריהם, הסקת מסקנות מהתנהגות חיילים באשר למוטיבציה שלהם היא בגדר השערה כל עוד לא נמצא לה ביסוס במחקר פנומנולוגי. אני חולק על כך. פנומנולוגיה היא רק דרך אחת לפענח מוטיבציות. מתוך הבנת התפקיד שממלאים מוסדות בעיצוב העדפות ואינטרסים של סוכנים, גישות מוסדיות מבקשות להתנתק מהכשל הביהביוריסטי (המאפיין גם חלק מהמחקר הפנומנולוגי) שאינו מבחין בין ההעדפה "האמיתית" של הסוכן ובין ההעדפה המובעת על ידי הסוכנים הנחקרים (Immergut, 1998). יתר על כן, בהגדרה רחבה יותר, המאמץ הפנומנולוגי מיועד לחשוף את המבנה המכונן של מודעות הפרט לחוויה החברתית ולא רק להתמקד בחוויה עצמה (ראו Throop & Murphy, 2002). קישור המבנה אל החוויה צריך להיעשות אפוא לפני הניתוח הפנומנולוגי. במקרה זה ניסיתי להראות שתפקודו של החייל אינו מנותק מזיקתו לסביבות חברתיות אחרות, שבחלקן הוא מצוי בתחרות. בעיניי, הניתוח הפנומנולוגי פורה רק לאחר שהוצעה זיקה בין סוכנות למבנה. לכן, למשל, שיקול הדעת שהפעילו החיילים הדתיים בהתנתקות ושהביא אותם להשלים אתה עמד בזיקה ברורה למעמד ולאיינטרסים שלהם בתוך הצבא כמי שמתקרבים לרכישת עמדות השפעה מכריעות בארגון. הבאתי לכך סימוכין מדברי מנהיגיהם. נאמנות למדינה, שאותה מזכירים חבריי כהסבר אפשרי, יכולה לגרום גם להתנהגות החותרת תחת סמכות הצבא ולא רק לכזו המחזקת אותה. טענתי ששיקול מעין-רציונלי הנחה את הדתיים אינה דורשת ניתוח שמראה את מודעותם המלאה למערך השיקולים שהנחה אותם. בכלל, גם עבודות המבוססות על תיאוריה של "בחירה רציונלית" אינן טוענות בהכרח שפענחו את הנעשה בתודעתם של השחקנים, אלא מניחות חוקיות רציונלית שאישושה מבוסס על בחינה אמפירית (ראו עבודתה של מרגרט לוי על הציות לגיוס בצבאות המערב: Levi, 1997). החשוב הוא שאפשר לתאר את ההתנהגות בהנחה שנעשתה באופן מכוון ולא דווקא להראות כי כך היה בפועל (Ferejohn & Satz, 1995). במקרה זה יש להניח שלֹו איישו המגויסים הדתיים עמדות שוליות בצבא, התנהגותם הייתה משוחררת יותר, והם יכלו להתנגד להתנתקות בהיקף רחב יותר.

ההיגיון המוסדי המנחה את עבודתי מסביר גם רבות מהתופעות במלחמת לבנון השנייה. זאת חרף הביקורת של חבריי, הגורסים שהוויכוחים שהיו בתוך הממשלה מעידים על האוטונומיה של הסוכנות הפוליטית ושלפיה אין להסביר את המלחמה רק כתולדה של תהליכים חברתיים רחבים וכלליים. אטען את ההפך: אין להבין את המלחמה ללא ניתוח מבני שתחילתו בתקופה שקדמה לפריצתה. תהליכי קבלת ההחלטות במלחמה הושפעו ממה שהמשגתי כתסמונת של "פעור הלגיטימציות", כלומר הלגיטימיות הגבוהה לשימוש בכוח

מול הלגיטימיות הנמוכה להקרבה. הדינמיקה של קבלת ההחלטות – שחסרה כמו בעבר דיון נוקב במטרות המלחמה ובחלופות למלחמה – אכן מעידה שתהליכים מוקדמים ועמוקים יצרו את ההטיה התרבותית-פוליטית המקשה על מנהיגות חסרת ניסיון צבאי לממש פתרון מדיני או כוחני-מוגבל. בה בעת, הלגיטימיות הנמוכה להקרבה יצרה הטיה ברורה לטובת תהליך חפוז של קבלת החלטות, הישענות על מכת אש אווירית, נטייה לקצר את משך הלחימה באמצעות הפעלת כוח מסיבית, פעילות קרקעית הססנית והצבה של יעדי מלחמה שאפתניים.

לסיכום, אני רואה את הביקורת של חבריי כחלק מדיאלוג חשוב ומפרה בין גישות שונות בתחום חקר צבא וחברה בישראל. דיאלוג כזה מתקיים בינינו זה זמן רב, והמשכו חיוני.

יגיל לוי

מקורות

- Ferejohn, J. & Satz, D. (1995). Unification, universalism and rational choice theory. *Critical Review*, 9(2), 71–84.
- Immergut, E. M. (1998). The theoretical core of new institutionalism. *Politics and Society*, 26(1), 5–34.
- Levi, M. (1997). *Consent, dissent, and patriotism: Political economy of institutions and decisions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Throop, J. C. & Murphy, K. M. (2002). Bourdieu and phenomenology: A critical assessment. *Anthropological Theory*, 2(2), 185–207.